# บทบาทนางวิสาขากับการสร้างสรรค์หลักคำสอนสตรีในวรรณกรรมอีสาน เรื่องปัญหานางเทวดา

# The Role of Nang Visākhā in Shaping Didactic Teachings for Women in the Isan Literature Panhā Nang Thewadā

**สุทธินันท์ ศรีอ่อน**
Suddhinan Srion
**หลักสูตรภาษาไทยและการสื่อสาร คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี**
Thai Language and Communication Program, Faculty of Arts, Ubon Ratchathani University
E-mail: Suddhinan.s@ubu.ac.th

Received: 24 June 2026; Revised: 14 July 2026; Accepted: 14 August 2026

## บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทนางวิสาขากับการสร้างสรรค์หลักคำสอนสตรีในวรรณกรรมอีสานเรื่องปัญหานางเทวดา ผลการศึกษาพบว่า (1) นางวิสาขาในคัมภีร์ชั้นอรรถกถามีบทบาทต่อการสร้างสรรค์คำสอน 10 ข้อในวรรณกรรมอีสานเรื่องปัญหานางเทวดา กล่าวคือวรรณกรรมนี้ได้เสนอสารธรรมคำสอนสตรีคือหลักการ 10 ประการ อันเป็นโอวาททั้ง 10 ของธนัญชัยเศรษฐีบิดานางวิสาขา พร่ำสอนนางวิสาขาในฐานะสตรีที่จะต้องไปอยู่บ้านสามีครั้งก่อนที่นางจะออกเรือน (2) โอวาทธรรม 10 ข้อเป็นสารธรรมสำคัญสำหรับสตรีที่ปรากฏชั้นแรกในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาธรรม สารธรรมสำคัญคือเรื่องไฟในอย่านำออกไฟนอกอย่านำเข้าได้เสนอความเปรียบเรื่องราวที่ทำให้เดือดร้อนว่าเป็นทั้งไฟในและไฟนอก แนวคิดนี้ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมการบูชายัญแบบอินเดีย

การสร้างสรรค์คำสอนในวรรณกรรมแทรกในเรื่องปัญหานางเทวดาได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีบาลีเรื่องนางวิสาขาชั้นอรรถกถา ดังนั้นจึงพบว่า เรื่องนางวิสาขาได้มีบทบาทต่อการสร้างสรรค์หลักคำสอนสตรีในวรรณกรรมอีสานเรื่องปัญหานางเทวดา และทำให้ปัญหานางเทวดาเป็นวรรณกรรมคำสอนสำหรับสตรีอีสานที่สำคัญเรื่องหนึ่ง

**คำสำคัญ:** บทบาทนางวิสาขา, การสร้างสรรค์หลักคำสอนสตรี, วรรณกรรมอีสานเรื่องปัญหานางเทวดา

## Abstract

This research article aims to investigate the role of Visākhā in the formulation of teachings for women in the Isan literary work The Questions of the Angelic Lady (Panhā Nang Thewadā). The findings reveal that: (1) Visākhā, as portrayed in the Pali commentarial literature (Aṭṭhakathā), played a significant role in shaping the ten moral precepts presented in The Questions of the Angelic Lady. These teachings correspond to the Ten Admonitions delivered

by Dhanañjaya, Visākhā's father, to his daughter before her marriage, preparing her for her future life in her husband's household. (2) These Ten Admonitions constitute an important body of ethical teachings for women that first appeared in the commentarial tradition. Among them, the principle, "Do not take the inner fire outside, and do not bring the outer fire inside," metaphorically represents actions and words that generate conflict and suffering within and beyond the family. This concept reflects the influence of the Indian sacrificial tradition.

The incorporation of these moral teachings into The Questions of the Angelic Lady demonstrates the influence of the Pali commentarial account of Visākhā. It can therefore be concluded that the story of Visākhā played a crucial role in the development of teachings for women in this Isan literary work, establishing The Questions of the Angelic Lady as one of the most significant didactic texts for women in the Isan literary tradition.

**Keywords**: The Role of Lady Visakha, The Construction of Buddhist Doctrines for Women, Isan Literature Panha Nang Thewada

## บทนำ

นางวิสาขา มหาอุบาสิกา ถือเป็นสตรีคนสำคัญในประวัติศาสตร์พุทธศาสนา ดังพบว่า ในคัมภีร์พระวินัยปิฎก มหาวรรค นางได้ขอพร 8 ประการจากพระพุทธเจ้าเพื่อความอยู่สบายแห่งพระภิกษุในวัดเชตวัน เมืองพาราณสี ที่อนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างถวาย นางได้ทูลขอพร ดังนี้ (1) ขอถวายเพื่อถวายผ้าอาบน้ำฝน (วัสสิกสาฎก) แก่พระสงฆ์จนตลอดชีวิต เพื่อไม่ให้พระสงฆ์ต้องเปลือยกายสรงน้ำ (2) ขอถวายอาหารแด่พระภิกษุอาคันตุกะที่มาจากสถานที่อื่น เพื่อพระภิกษุรูปที่อยู่ก่อนหน้าจะได้ไม่ต้องแบ่งอาหารของตนเอง (3) ขอถวายอาหารแด่พระภิกษุผู้เตรียมจะไปหรือเดินทางมา (อาคันตุกะ-เดินทางมา) (4) ขอถวายอาหารแด่พระภิกษุอาพาธ (ป่วย) จะได้ฟื้นตัวได้เร็ว (5) ขอถวายอาหารแก่พระภิกษุผู้พยาบาลพระภิกษุอาพาธ เพื่อพระที่เป็นอุปัฏฐากพยาบาลไข้จะได้ไม่ออกไปบิณฑบาตจนละทิ้งหน้าที่ดูแลพระภิกษุรูปที่ป่วยไข้ (6) ขอถวายยารักษาโรคแก่พระภิกษุอาพาธ เพื่อป้องกันโรคแทรกซ้อน (7) ขอถวายข้าวยาคู (ข้าวต้มโจ๊ก/น้ำข้าวต้ม) เป็นประจำ และ (8) ขอถวายผ้าผ้าอาบน้ำ (อุทกสาฎก) แก่ภิกษุณีสงฆ์ป้องกันความอับอายเวลาสรงน้ำ (พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับ สยามรฏฐสฺส เตปิฏกำ, 2538: 214-213) เรื่องราวของนางวิสาขา ได้ขยายเพิ่มขึ้นในคัมภีร์อรรถกถาสมัยหลัง คือ สมันตปาสาทิกา และสุมังคลวิลาสินี

เรื่องราวที่ขยายความในชั้นอรรถกถานี้เองที่มีส่วนสำคัญในการสร้างสรรค์วรรณกรรมอื่นในสมัยหลังในหมู่ชาวพุทธและผู้รู้วรรณกรรมพุทธศาสนา ไม่เพียงประวัติและเรื่องราวของนางวิสาขาจะได้รับการขยายความและสืบต่อกันมาในวรรณกรรมพุทธศาสนาแบบคัมภีร์และวรรณกรรมท้องถิ่นเท่านั้น หากแต่พบว่า หลักคำสอนสำคัญที่เป็นสาระสำคัญที่บิดาของนางวิสาขาได้พร่ำสอนก่อนที่จะแต่งออก ธนัญชัยเศรษฐีก่อนที่จะส่งวิสาขาไปประกอบพิธีแต่งงานแบบอาวาหมงคลกับปุณณวัฒนกุมาร บุตรชายของมิคารเศรษฐี เมืองกรุงสาวัตถี โดยบิดาของนางได้สอนวิชาความรู้การไปอยู่บ้านสามี 10 ข้อด้วยกัน เช่น ไฟในอย่านำออก ไฟนอกอย่านำเข้า (อรรถกถาพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับ สยามรฏฐสฺส เตปิฏกฏฐกถา, 2535: 97) ซึ่งมีนัยสำคัญคือ ไฟใน

หมายถึงเรื่องราวที่ร้อนรุ่มอยู่ในบ้านสามีไม่ว่าจะเล็กหรือใหญ่ก็ไม่ควรนำออกไปเล่าหรือพูดให้คนนอกคือคนอื่นฟังหรือได้ยิน และ ไฟนอกอย่านำเข้า หมายถึงเรื่องราวใด ๆ ที่ตนรับรู้มาในทางไม่ดีไม่ว่าจะเป็นเรื่องเล็กหรือใหญ่ภายนอกก็ไม่ควรนำมาเล่าให้คนในครอบครัวสามีฟัง เพราะเรื่องที่นำออกไปเล่าสู่คนภายนอกฟังย่อมก่อให้เกิดความเดือดร้อนหรือเสื่อมเสียตามมาได้ และเรื่องราวภายนอกมี่เป็นเรื่องไม่มีประโยชน์สำคัญก็ไม่ควรนำมาเล่าให้คนในครอบครัวสามีฟัง

นางวิสาขาน่าจะเป็นมีบทบาทสำคัญในฐานะสตรีที่มีความสำคัญต่อพุทธศาสนา และเป็นผู้ที่มีส่วนทำให้เกิดธรรมเนียมทานคือการถวายผ้าอาบน้ำฝนในฤดูเข้าพรรษา ไม่เพียงเท่านั้นนางวิสาขายังปรากฏปรากฏในแบบเรียนหนังสืออ่านเพิ่มเติม ชุดพระพุทธศาสนาและจริยธรรมระดับประถมศึกษา (2529) ซึ่งสื่อให้เห็นว่าเรื่องของนางวิสาขาเป็นเรื่องที่ให้ข้อคิด และเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับเด็กและเยาวชนได้ โดยเนื้อความสำคัญส่วนที่เป็นคำสอนของธนัญชัยเศรษฐีสอนนางวิสาขาในหนังสือแบบเรียนได้แต่งเป็นบทร้อยกรอง ดังนี้

ภริยาที่ดีต้องมีหลัก เรื่องที่จักวุ่นวายในเคหา
เหมือนไฟร้อนอย่านำออกโพนทะนา เพราะจะพาอัปยศหมดเกียรติตน
ไฟนอกเรื่องนานาอย่านำเข้า จะพาเราย่อยยับด้วยสับสน
รู้ช่วยเหลือเกื้อหนุนค้ำจุนคน ที่ควรให้เพื่อผลดลแก่กันฯ
(กระทรวงศึกษาธิการ, 2529: 10-11)

ข้อมูลข้างต้นแสดงให้เห็นว่า เรื่องราวของนางวิสาขาเป็นที่นิยมในหมู่คนไทย และได้มีผู้ปรับเป็นบทร้อยกรองเพื่อใช้เป็นส่วนหนึ่งของหนังสืออ่านนอกเวลาของกระทรวงศึกษาธิการ ข้อนี้เองแสดงชัดว่าเรื่องราวของนางวิสาขาเป็นตัวอย่างหนึ่งที่สำคัญในการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมให้กับสังคมไทย และควรสังเกตได้ว่าคำสอนที่ปรากฏในบทประพันธ์ได้แนะนำเรื่องสำคัญคือ การเก็บงำความลับสำคัญภายในครอบครัวของพ่อสามีแม่สามี ถือเป็นการปรับตนให้รู้จักสิ่งใดควรไม่ควรสำหรับสตรีที่ไปอยู่บ้านสามี อีกทั้งเป็นแนวทางสำหรับเยาวชนที่ควรรู้ชัดว่า สิ่งใดควรพูดสิ่งใดไม่ควรพูด สิ่งใดเป็นเรื่องภายใน สิ่งใดเป็นเรื่องภายนอก คำสอนเช่นนี้นี่เองที่ทำให้เรื่องราวนางวิสาขาโดดเด่น และคนไทยส่วนมากรับรู้พร้อมกับยกย่องนางวิสาขาในฐานะผู้หญิงคนสำคัญในพุทธศาสนา และเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับสังคมไทยได้ ไม่เพียงเรื่องราวของนางวิสาขาจะโดดเด่นในตัวบทวรรณคดีพุทธศาสนาที่แปลมาจากภาษาบาลีและวรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทยเท่านั้น ลักษณะคำสอนหรือวัตรปฏิบัติเช่นนี้ยังได้ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องปัญหานางเทวดาอีกด้วย ความดังนี้

> คองวัตรผู้ญิงอันเป็นลูกสะไภ้ควรปรนิบัติมี 10 ประการ อนฺเต อคฺค ไฟอยู่ในเฮือนอย่านำมานอกเรือนอัน 1 พาหิร อคฺค ไฟอยู่นอกเฮือนอย่านำมาในเฮือน 1 (ปัญหานางเทวดา, 3/1/1/3-4)

จากข้อมูลแสดงให้เห็นว่า นางวิสาขามีบทบาทสำคัญต่อวรรณกรรมพุทธศาสนาสมัยหลังชั้นอรรถกถาโดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักสาระคำสอนที่บิดานางวิสาขาได้สอน คือ บอกกล่าวในเชิงวิชาความรู้สำหรับอยู่ร่วมกับพ่อแม่สามีดังที่ปรากฏในวรรณกรรมแบบเรียน และที่สำคัญได้ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องปัญหา

นางเทวดา แง่นี้ควรสงสัยและตั้งข้อสังเกตได้ว่า (1) นางวิสาขามีบทบาทสำคัญอย่างไรต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องปัญหานางเทวดา และ (2) หลักคำสอนเรื่องนางวิสาขาที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานปัญหานางเทวดาสำคัญมากน้อยเพียงใดต่อการสร้างวรรณกรรมพุทธศาสนาท้องถิ่น ดังนั้น การตั้งประเด็นทั้ง 2 ประเด็น จึงควรนำไปสู่การตั้งโจทย์วิจัย และสืบค้นข้อมูลในวรรณกรรมอีสานเรื่องดังกล่าว พร้อมทั้งวิเคราะห์ผ่านข้อมูลจากคัมภีร์ชั้นอรรถกถา และแนวคิดหรือทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ข้อมูลแสดงว่าวรรณกรรมที่ใช้ชื่อ “ปัญหานางเทวดา” น่าจะมีทั้งสิ้น 17 สำนวน และทุกสำนวนไม่ได้ระบุวัน เดือน ปี ที่จารวรรณกรรมดังกล่าวไว้ อีกทั้งมีจำนวนผูกไม่สม่ำเสมอ สำนวนที่สมบูรณ์กว่าสำนวนอื่นคือสำนวนวัดโพธิ์ชัย จังหวัดมหาสารคาม แต่กลับไม่ได้ระบุปีที่สร้างวรรณกรรมไว้ นอกจาก 17 สำนวนนี้แล้วยังพบว่า มีสำนวนที่มีลักษณะพิเศษน่าสนใจคือ บอกชื่อผู้จดจาร บอกเวลาจารตามจันทรคติ และปรากฏคำสอนสตรีชัดเจน คือ สำนวนวัดชมพู บ้านหนองหิน อำเภอเมืองสรวง จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นสำนวนที่ระบุชื่อผู้จารคือขนัน คำภาและเวลาที่จารไว้ในผูกที่ 4 เนื้อหาวรรณกรรมสำนวนนี้ใกล้เคียงกับวรรณกรรมชื่อปัญหานางเทวดาอักษรธรรมลาว สำนวนวัดอะลันยา เมืองปากซัน แขวงบอลิคำไซ ข้อมูลระบุว่าในผูกที่ 3 ของลาวไม่ระบุวันและเวลาที่จดจาร แต่กลับมีข้อมูลออไลน์ระบุข้อมูลว่า จารเมื่อปี พ.ศ. 2483 (ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 8) (Digital Library of Lao Manuscripts, 2567: ออนไลน์) หากยึดหลักฐานเว็บไซต์ใบลานของลาวอาจถือว่าปัญหานางเทวดาลาวระบุเวลาที่จารชัดเจน และวรรณกรรมชื่อปัญหานางเทวดาน่าจะเป็นวรรณกรรมที่ผู้คนสองฝั่งโขงไทย-ลาวรู้จักดี

ขนัน คำภา ผู้แต่งวรรณกรรมอีสานปัญหานางเทวดาสำนวนวัดชมพูระบุไว้ว่า อาศัยต้นเค้าจากคัมภีร์ปราภวสูตร (พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับ สยามรฏฐสส เตปิฏกำ, 2538: 346) จึงแต่งวรรณกรรมนี้ แต่ทว่าเมื่อเปรียบเทียบเนื้อหากับปราภวสูตรแล้วกลับพบว่า ปัญหานางเทวดาได้เค้าโครงมาเพียงตอนต้นเท่านั้น คือขนัน คำภาได้แต่งเนื้อหาใหม่เพิ่มเติมใหม่ตลอดทั้งเรื่องและใช้ชื่อว่า “ปัญหานางเทวดา” รูปแบบฉันทลักษณ์เป็นร่ายอีสาน ผู้แต่งใช้ภาษาบาลีเป็นบทตั้ง จากนั้นขยายความด้วยภาษาอีสานแบบแปลนิสสัยพร้อมขยายความเพิ่มเติม เนื้อหาย่อระบุว่า นางเทพธิดานางหนึ่งได้มาเข้าเฝ้าถามปัญหากับพระพุทธเจ้าขณะที่ประทับอยู่วัดพระเชตุพน จากนั้นพระพุทธเจ้าได้วิสัชนาปัญหานั้น ๆ โดยที่พิเศษคือในผูกที่ 3-4 ปรากฏเนื้อหาสำคัญที่วรรณกรรมปัญหานางเทวดาหลักคำสอนสตรีคล้ายกับที่ปรากฏในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาอย่างมีนัยสำคัญ

วรรณกรรมอีสานเรื่อง “ปัญหานางเทวดา” สำนวนวัดชมพู จารด้วยอักษรธรรมอีสานจำนวน 4 ผูก พบที่วัดชมพู บ้านหนองหิน ตำบลหนองหิน อำเภอเมืองสรวง จังหวัดร้อยเอ็ด โดยวัดแห่งนี้ได้ก่อตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2452 (ปลายสมัยรัชกาลที่ 5) ข้อมูลระบุว่า วรรณกรรมอีสานปัญหานางเทวดาแต่งเลียนแบบปราภวสูตรในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎกบาลี ขุททกนิกาย อุรุวรรค ธรรมบท (พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับ สยามรฏฐสส เตปิฏกำ, 2538: 346-348) กล่าวถึงสมัยพุทธกาล คราวที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่วัดพระเชตวันของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้เมืองสาวัตถี พอถึงปฐมยาม คือ ยามที่ 1 (เวลา 18.00-22.00 น.) เทวดาตนหนึ่งได้เข้ามาเฝ้าเพื่อกราบทูลถามปัญหากับพระพุทธเจ้าถึงหนทางของคนเสื่อมกับคนที่เจริญ” (พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับ สยามรฏฐสส เตปิฏกำ, 2538: 346) เนื้อหาทั้งหมดแตกต่างจากเรื่องปัญหานางเทวดา ผู้วิจัยพบว่า วรรณกรรมอีสานเรื่องปัญหานางเทวดาแม้ระบุว่าแต่งขึ้นอิงเค้าโครงปราภวสูตร แต่ทว่ากลับมีข้อแตกต่างที่สำคัญ ดังนี้ 1) วรรณกรรมดังกล่าวได้แทรกภาษาบาลีแบบแปลนิสสัยไว้ตลอดทั้งเรื่อง เช่น สตฺถา อาหา สาธโว ดูราสับปุริสะทั้งหลายฯ (ปัญหานางเทวดา, 1/1/1/4) คือไม่ได้แปลความจากปราภวสูตร 2) ปัญหานางเทวดาไม่ได้คงเค้า

โครงและเนื้อหาไว้ตามปราภวสูตร และ 3) แทรกคำสอนที่มีที่มาจากเรื่องนางวิสาขาไว้ในวรรณกรรมอย่างมีนัยสำคัญ ดังนั้น บทความวิจัยนี้จึงทำให้ทราบชัดว่า ปัญหานางเทวดาเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นแปลงที่มีต้นเค้าจากปราภวสูตร แต่กลับจารชื่อเรื่องว่า “ปัญหานางเทวดา” ปรากฏหลักฐานในใบหลบหน้าหรือปกใบลาน แผ่นที่หนึ่งผูกที่ 1 ด้วยเหตุนี้งานวิจัยนี้จึงจะใช้ชื่อ “ปัญหานางเทวดา” ตามชื่อเรื่องที่ปรากฏในเอกสารต้นฉบับ ดังภาพประกอบ 1



ภาพที่ 1 ภาพปกในลานระบุชื่อเรื่องวรรณรรมปัญหานางเทวดา (ถ่ายโดยผู้วิจัย : 7 สิงหาคม 2568)

จากข้อมูลที่พบต้นฉบับวรรณกรรมปัญหานางเทวดาไม่เพียงได้แสดงเนื้อหาคำสอนและลีลาการถาม-ตอบปัญหาธรรมระหว่างพระพุทธเจ้ากับนางเทวดาเท่านั้น หากแต่ยังพบว่าปัญหานางเทวดายังได้เสนอข้อมูลเกี่ยวกับวัตรปฏิบัติของลูกสะใภ้อีสาน ซึ่งเป็นเรื่องราวที่สำคัญสำหรับลูกสะใภ้ อังตัวอย่างต่อไปนี้

> ลูกสะใภ้เพิงนอนให้เป็นสุข 1 ภุญฺจติ สุกฺขํ ลูกสะใภ้กินให้เป็นสุขเพิงเพราะไฟไว้ในเฮือนให้เป็น คคตฺติ 1 นมมิ เทวตๆ ลูกสะใภ้เพิงไหว้ เทวดาในเฮือน 1 เป็น 10 ประการ (ปัญหานางเทวดา, 3/1/2/1)

ความข้างต้นเป็นข้อมูลสำคัญที่สามารถสืบได้ถึงครองวัตรปฏิบัติสำคัญ หรือวิชาความรู้สำหรับสตรีอินเดียที่ต้องเข้าพิธีแต่งงานแบบอาวาหมงคล ที่ผู้หญิงเมื่อเข้าพิธีแล้วจะต้องไปอาศัยอยู่ในบ้านสามีร่วมกับพ่อแม่สามี อันเป็นพิธีแต่งงานสำคัญในสังคมอินเดียโบราณแบบที่ฝ่ายชายนำหญิงที่แต่งงานด้วยมาอยู่ที่บ้านของตนเอง ขนบเช่นนี้เมื่อฝ่ายหญิงคือนางวิสาขาจะต้องออกจากเรือน ธนัญชัยเศรษฐีก่อนที่จะส่งวิสาขาไปประกอบพิธีแต่งงานแบบอาวาหมงคลกับปุณณวัฒนกุมาร บุตรชายของมิคารเศรษฐี เมืองกรุงสาวัตถี ด้วยความเป็นห่วงนาง ธนัญชัยเศรษฐีที่เป็นบิดาขึงได้ให้วิชาความรู้สำคัญ คือสอนมารยาทสำคัญก่อนไปอยู่บ้านสามี 10 ข้อด้วยกัน เช่น ไฟในอย่านำออก ไฟนอกอย่านำเข้า (อรรถกถาพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับ สยามรฏฐสส เตปิฎกฏฐกถา, 2535: 97) เป็นที่น่าสังเกตว่า คำสอนในวรรณกรรมอีสานปัญหานางเทวดา กับหลักวิชาที่ธนัญชัยเศรษฐีสอนลูกสาวคือนางวิสาขามีลักษณะตรงกัน ข้อนี้เองทำให้ควรตั้งข้อสังเกตได้ว่า (1) ปัญหานางเทวดาได้รับอิทธิพลจากเรื่องราวของนางวิสาขา (2) เรื่องราวของนางวิสาขาน่าจะมีบทบาทสำคัญต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องปัญหานางเทวดา และ (3) ผู้แต่งวรรณกรรมอีสานปัญหานางเทวดาได้รับอิทธิพลหลักธรรมของบิดานางวิสาขา ดังนั้น ข้อสังเกตทั้ง 3 ประเด็นนี้ควรนำไปสู่การวิเคราะห์ข้อมูลท้องถิ่นร่วมกับวรรณกรรมชั้นพระไตรปิฎกและอรรถกถาอย่างเป็นระบบ

จากการสำรวจงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและสำคัญพบว่า มีงานที่วิเคราะห์เรื่องดังกล่าว ดังนี้ 1) พระสายแวว พุทฺธิธมฺโม (2560) ศึกษาวรรณกรรมอีสานเรื่องจันทะหมุด 2) พระเสาร์คำ ธมฺมธิโร (2560) ศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมของเทวดาที่มีต่อสังคมไทย 3) พระสุดสาคร จนฺทวีโร (2561) ได้ศึกษาหลักพุทธธรรมที่

ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องปู่สอนหลาน 4) เสพบัณฑิต โหน่งบัณฑิต และคณะ (2564 : 9) ได้ศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาในวรรณคดีภาคพื้นอีสาน ล้านนา และลาว เรื่องจำปาสี่ต้น 5) พระครูสมุห์จิรชาติ พุทธรกฺขิโต (2564) เสนอบทความวิจัยเรื่อง การจัดการองค์กรตามแนว ปราภวสูตร 6) พระเทพ โชตฺตินฺธโน (2566) ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง ปราภวสูตร : คำสอนในพระพุทธศาสนาซึ่งบอกพฤติกรรมความเสื่อมของบุคคล

เมื่อพิจารณาข้อสังเกตและผลสรุปงานวิจัยข้างต้นที่มีมาก่อนหน้างานวิจัยนี้พบว่า ประเด็นต่าง ๆ เหล่านี้ไม่ได้อธิบายเชื่อมโยงให้เห็นว่า คำสอนเหล่านี้มีสารธรรมเพื่อจรรโลงสังคมอย่างไร มีที่มาของหลักคำสอนนั้นเชื่อมโยงกับหลักธรรมในคัมภีร์พระไตรปิฎกส่วนใด หรือในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาส่วนใด ดังนั้น จึงเป็นว่างานวิจัยเหล่านี้ยังมีข้อสรุปไม่ครอบคลุมวรรณกรรมอีสานเรื่องปัญหานางเทวดา จึงควรตั้งสังเกตว่างานวิจัยข้างต้นยังไม่ครอบคลุมประเด็นที่ควรศึกษา หากแต่พบว่ามีสารนิพนธ์ที่ของบุญยวีย ศิริรัตน (2558) ได้ศึกษาบทบาทของนางวิสาขามหาอุบาสิกาในการเสริมสร้างสังคมสันติสุขตามหลักสังคหวัตถุ 4 จากการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับบทบาทของนางวิสาขามหาอุบาสิกาที่นำเอาหลักสังคหวัตถุ 4 มาใช้ในด้านสังคมก็ดีด้านศาสนาก็ดีล้วนเปนมิติที่สร้างความรักสามัคคี และเปนประโยชนกับสังคมในยุคสมัยนี้มากถ้าพูดถึงเรื่องของการเสียสละการเอื้อเฟอ ความมีน้ำใจไมตรีตอเพื่อนมนุษยด้วยกันล้วนแตเปนวิธีในการสร้างสันติสุขในสังคม และอีกมิติหนึ่งคือสตรีอยางนางวิสาขาทรงอำนาจ มีความเฉลียวฉลาด การไมถือตัวตน การไมเอารัดเอาเปรียบ รู้จักกาลเทศะ เปนต้นแบบของจากการศึกษาวิจัยทำให้ข้าพเจาค้นพบต้นแบบสังคหวัตถุ 4 (2558) และของ น้อย งอกวงษ์ (2561) เรื่องบทบาทนางวิสาขาในการบำรุงพระพุทธศาสนา ได้ข้อสรุปว่า นางวิสาขาจึงมีคุณูปการที่สำคัญยิ่งในการช่วยบำรุงพระพุทธศาสนาและเผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนให้สืบต่อยาวนานมาจนถึงปัจจุบันนี้ อีกทั้งยังเป็นต้นแบบแก่อุบาสิกายุคใหม่ที่เพียบพร้อมไปด้วยวิชาและจรณะ ในอีกมุมหนึ่ง นางวิสาขาถือเป็นยอดหญิงในสมัยพุทธกาลที่มีศรัทธาสูงสุดต่อพระบรมศาสดา (2561)

จากการสังเคราะห์งานวิจัยบทบาทของนางวิสาขาที่เกี่ยวข้อง 2 เรื่องจะพบว่า งานทั้งสองอธิบายบทบาทนางวิสาขาในแง่มุมสำคัญและเป็นแนวทางให้งานวิจัยนี้ใช้เป็นฐานการวิเคราะห์ข้อมูล แต่ควรสังเกตได้ว่างานวิจัยทั้งสองได้กล่าวถึงบทบาทของนางวิสาขาในเชิงสังคมที่กว้างเกินไป โดยไม่ได้มีหลักฐานปรากฏชัดว่ามีบทบาทต่อสังคมที่สามารถวัดเป็นค่าหรือแจงความถี่สำคัญได้ชัดเจน ส่วนงานวิจัยของน้อย งอกวงษ์ ก็ไม่ได้อธิบายถึงบทบาทหน้าที่ของนางวิสาขาเชื่อมโยงกับงานวรรณกรรมพุทธศาสนาอื่นที่มีอยู่ในสมัยหลัง อีกทั้งไม่ได้อ้างอิงข้อมูลและแสดงบทบาทสำคัญในประเด็นเรื่องคำสอนสตรีที่บิดาของนางสอนก่อนเข้าพิธีอาวาหมงคลและย้ายไปอยู่บ้านสามีร่วมกับพ่อแม่สามี และไม่ได้ลงรายละเอียดและอ้างอิงหลักฐานจากพระไตรปิฎกภาษาบาลีต้นฉบับ ด้วยเหตุนั้น งานวิจัยนี้จึงจะศึกษาบทบาทของนางวิสาขาที่มีต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมอีสานเรื่องปัญหานางเทวดาอย่างเป็นระบบ

ประการสำคัญสุดท้ายคือ วรรณกรรมปัญหานางเทวดาเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานแบบปุจฉา-วิสัชนาคล้ายมิลินทปัญหา มีคุณค่าที่เน้นนำเสนอคำสอนผ่านการโต้ตอบของนางเทวดาพระพุทธเจ้า และแม้ว่าเป็นวรรณกรรมที่แปลงจากปราภวสูตรแต่ไม่ใช่ปราภวสูตร ดังนั้น งานวิจัยนี้จึงจะอาศัยข้อสรุปในการศึกษาที่มีมาก่อนหน้าจากงานวิจัยเหล่านี้ แล้ววิเคราะห์วรรณกรรมปัญหานางเทวดาในมิติต่าง ๆ ที่น่าจะได้ข้อสรุปแตกต่างจากงานวิจัยที่กล่าวถึงแล้วข้างต้น บทความวิจัยนี้จึงจะศึกษาบทบาทนางวิสาขาใน

วรรณกรรมอีสานปัญหานางเทวดา คือมีการสรรค์แทรกเรื่องราวของนางวิสาขาไว้บางส่วนหรือทั้งหมด และมีบทบาทต่อการสร้างวรรณกรรมเฉพาะเรื่องอย่างไร

## วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาบทบาทนางวิสาขากับการสร้างสรรค์หลักคำสอนสตรีในวรรณกรรมอีสานเรื่องปัญหานางเทวดา สำนวนวัดชมพู

## วิธีการดำเนินการวิจัย

บทความวิจัยนี้ได้ดำเนินการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

1. คัดเลือกเอกสารใบลาน สำรวจปีที่จาร ปริวรรตเอกสารต้นฉบับจากอักษรธรรมอีสานเป็นอักษรไทยมาตรฐาน โดยอาศัยหลักเกณฑ์ในการปริวรรต ดังนี้ ก) คำภาษาอีสานจะยึดการสะกดการันต์ตามสารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ ของปรีชา พิณทอง (ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2532) ข) คำที่ตรงกับภาษาไทยมาตรฐานจะยึดหลักการสะกดการันต์ตามพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน (ฉบับปี พ.ศ. 2554)

2. เกณฑ์การใช้ข้อมูลในการดำเนินการบทความวิจัย

บทความวิจัยนี้เป็นการศึกษาบทบาทนางวิสาขากับการสร้างสรรค์หลักคำสอนสตรีในเอกสารใบลานเรื่องปัญหานางเทวดา โดยใช้สำนวนวัดชมพู อำเภอเมืองสรวง จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งใช้เกณฑ์ในการคัดเลือก ดังนี้

2.1 เกณฑ์คัดเลือกตัวเฉพาะบทวรรณกรรมเฉพาะตัวที่มีเรื่องเกี่ยวข้องกับนางวิสาขา

2.2 เกณฑ์คัดเลือกเฉพาะตัวบทวรรณกรรมปัญหานางเทวดาที่มีชื่อผู้แต่งและเวลาแต่งปรากฏ

2.3 เกณฑ์คัดเลือกเฉพาะที่ปรากฏในพื้นที่ภาคอีสานตอนกลาง

2.3 ตรวจสอบความซ้ำซ้อนของวรรณกรรมชื่อเรื่องเดียวกันกับสำนวนอื่นเฉพาะที่มีเนื้อหา จำนวนผูกและระบุเวลาที่จดจารชัดเจน

2.4 ส่งเอกสารต้นฉบับและที่ปริวรรตแล้วให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความถูกต้อง

2.5 สำรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ได้แก่เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับวรรณกรรมอีสานที่เกี่ยวข้องกับการสอนธรรมะแบบท้องถิ่น งานเขียนที่เกี่ยวเนื่องกับนางวิสาขา (ถ้ามี) รวมถึงหนังสือหรือตำราที่ใช้ในการวิเคราะห์แนวคิดวรรณกรรมอีสานที่สอนธรรมะอื่น

2.6 จัดกลุ่มข้อมูลที่ปริวรรตแล้วออกตามผูกตามเอกสารหน้าลาน

2.7 ศึกษาวิเคราะห์เรื่องราวที่ได้รับบทบาทจากนางวิสาขาใช้เกณฑ์ การสืบค้นข้อธรรมที่เกี่ยวข้องกับนางวิสาขาอิงข้อมูลจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี และอรรถกถาภาษาบาลีเป็นหลัก

2.8 สรุปผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์

## ผลการวิจัย

พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายของคำ “วรรณกรรมคำสอน” ว่า บัญญัติจากคำ didactic literature คืองานที่มีจุดประสงค์เพื่อสอน ให้ความรู้ ให้คำแนะนำ เผยแพร่หลักธรรมจรรยา ลัทธิปรัชญา วรรณกรรมโบราณส่วนมากที่ตกทอดมาถึงปัจจุบันมีลักษณะเป็นวรรณกรรมคำสอน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2545: 132) วรรณกรรมอีสานปัญหานางเทวดามีเนื้อหาเป็น

คำแนะนำการประพฤติตนของสตรี แง่นี้เองจึงทำให้วรรณกรรมนี้มีสารธรรมคำสอนอีสาน สอดคล้องกับที่ ศาริศา สุขคง (2566: 424) อธิบายไว้ในสรุปผลการวิจัยเรื่องวรรณกรรมคำสอนอีสาน : การประกอบสร้างความรู้และความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประเภทอื่น ว่า

> “ความรู้พุทธศาสนาในวรรณกรรมคำสอนอีสาน มีนิยามกรอบความรู้ในลักษณะสั่งสอน โดยหยิบยกหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามากล่าวสอน หรืออ้างอิงถึงเพื่อให้เกิดความน่าเชื่อถือศรัทธา และปฏิบัติตาม โดยใช้กลวิธีการสอนบอกให้ทำ และห้ามไม่ให้ทำ สามารถแบ่งประเภทโดยพิจารณาจากเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมเป็นหลักเป็น 2 แบบ คือ 1) ความรู้พุทธศาสนาแบบนามธรรม ได้แก่ ความรู้เรื่องบุญบารมี ความรู้เรื่องกรรม และความรู้เรื่องอานิสงส์ของการทำบุญ 2) ความรู้พุทธศาสนาแบบรูปธรรม ได้แก่ ความรู้เรื่องการปฏิบัติตนเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี ความรู้เรื่องการบวชทดแทนบุญคุณพ่อแม่ และความรู้เรื่องการทาน ถือศีล และภาวนา”

ผู้วิจัยมีความเห็นสอดคล้องกับข้อสรุปข้างต้น หากแต่ยังพบว่า หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาในวรรณกรรมอีสานยังมีความเกี่ยวเนื่องถึงหลักสารธรรมสำหรับดำเนินชีวิตของผู้หญิงปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน และเป็นผลสืบเนื่องและได้รับบทบาทสำคัญจากนางวิสาขา กล่าวคือ ความรู้ที่เป็นหลักคำสอนที่ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎก แต่ปรากฏในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา ซึ่งถือว่าเป็นคำสอนพระพุทธศาสนาในทางอ้อม เป็นคำสอนที่ไม่ใช่พุทธพจน์โดยตรง แต่เป็นถ้อยคำของธนัญชัยเศรษฐีบิดานางวิสาขา 10 ข้อ ลักษณะคำสอนในวรรณกรรมอีสานยังสอนการประพฤติตนสำหรับผู้ครองเรือน คือเป็นไปในทางโลกิยวิสัย ดังจะพบว่านอกจากวรรณกรรมปัญหานางเทวดาได้นำเสนอหลักคำสอนที่สำคัญดังอธิบายไว้แล้วเบื้องต้น ซึ่งสอดคล้องกับข้ออภิปรายของ ศาริศา สุขคง (2566) วรรณกรรมนี้ยังปรากฏสารธรรมมุ่งสอนหลักธรรมสำหรับการดำเนินชีวิตของผู้หญิงอีกด้วย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

> คองวัตรผู้ญิงอันเป็นลูกสะไภ้ควรปรนิบัติมี 10 ประการ อนฺเต อคฺค ไฟอยู่ในเฮือนอย่านำมานอกเรือนอัน 1 พาหิร อคฺค ไฟอยู่นอกเฮือนอย่านำมาในเฮือน 1 อต ทนำ ธมฺมี ให้ของแก่บุคคละให้แก่ตน 1 อตทนัน ธมฺมำ อย่าได้ให้ของแก่บุคคลอันมิได้ให้แก่ตน 1 อณทตฺตวา ทเทยฺย เพิ่งให้ของแก่บุคคลอันได้ให้ของแก่ตน 1 แล มีได้ไหแก่ตน 1 นิสีทติ สุกฺขำ ลูกสะใภ้เพิงนั่งให้เป็นสุข 1 เสยฺยำ สุกฺขำ ลูกสะใภ้เพิงนอนให้เป็นสุข 1 ภุญฺจติ สุกฺขำ ลูกสะใภ้กินให้เป็นสุขเพิงเพราะไฟไว้ในเฮือนให้เป็น คคตฺติ 1 นมมิ เทวตำ ลูกสะใภ้เพิงไหว้เทวดาในเฮือน 1 เป็น 10 ประการ (ปัญหานางเทวดา, 3/1/1/3-4, 3/1/2/1)

ความข้างต้นคือหลักการ 10 ประการ คือ โอวาททั้ง 10 ที่ธนัญชัยเศรษฐีบิดานางวิสาขากล่าวสอนนางก่อนออกเรือน ซึ่งเป็นหลักสำหรับสตรีประพฤติเพื่อการไปอยู่บ้านสามี ทั้ง 10 ข้อนี้ตรงกับที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องปัญหานางเทวดา ดังแสดงในตารางเปรียบเทียบ ดังนี้

**ตารางที่ 1** ตารางแสดงการเปรียบเทียบหลักธรรมและสารธรรม

| ลำดับที่ | หลักธรรมในอรรถกถาธรรมบท | สารธรรมในวรรณกรรมปัญหานางเทวดา | อธิบาย |
|---|---|---|---|
| 1 | ธรรมดาหญิงที่อยู่ในสกุลพ่อผัวแม่ผัว ไม่ควรนำไฟภายในออกไปภายนอก | อนฺเต อคฺค ไฟอยู่ในเฮือนอย่านำมานอกเรือนอัน 1 | ไฟในอย่านำออก คือ เรื่องราวในเรือนสามีไม่พึงเอาออกไปพูดให้คนนอกรับรู้ |
| 2 | ไม่ควรนำไฟภายนอกเข้าไปภายใน | พาหิร อคฺค ไฟอยู่นอกเฮือนอย่านำมาในเฮือน 1 | เรื่องราวภายนอกไม่ควรนำมาพูดในเรือนสามี |
| 3 | พึงให้แก่คนที่ให้เท่านั้น | อต ทนำ ธมฺมี ให้ของแก่บุคคละให้แก่ตน 1 | มีผู้มายืมสิ่งของไปแล้วนำมาส่งคืนจึงให้ยืมอีก |
| 4 | ไม่พึงให้แก่คนที่ไม่ให้ | อตทนำน ธมฺมำ อย่าได้ให้ของแก่บุคคลอันมิได้ให้แก่ตน 1 | มีผู้มายืมสิ่งของไปแล้วไม่นำมาส่งคืน ไม่ควรให้ยืมอีก |
| ฿ | พึงให้แก่คนทั้งที่ให้ทั้งที่ไม่ให้ | เพิ่งให้ของแก่บุคคลอันได้ให้ของแก่ตน 1 แล มีได้ให้แก่ตน 1 | หากเป็นญาติมายืมสิ่งของในเรือน หรือเงินทอง แม้เขาจะให้คืนหรือไม่ ก็ควรให้ในฐานะสงเคราะห์ญาติ |
| 6 | พึงนั่งให้เป็นสุข | นิสีทติ สุกฺขำ ลูกสะใภ้เพิงนั่งให้เป็นสุข | นั่งดูความเหมาะควร เมื่อพ่อสามีและแม่สามีนั่งต่ำกว่า คนก็ไม่ควรนั่งที่สูง |
| 7 | พึงบริโภคให้เป็นสุข | ภุญฺจติ สุกฺขำ ลูกสะใภ้กินให้เป็นสุข | เวลาจะบริโภคหรือกินอาหารในเรือนสามี ควรให้พ่อสามีและแม่สามีลงมือกินก่อน ตนจึงกินทีหลัง |
| 8 | พึงนอนให้เป็นสุข | เสยฺยำ สุกฺขำ ลูกสะใภ้เพิงนอนให้เป็นสุข | ไม่ควรเข้านอนก่อนสามีหรือพ่อแม่สามี ควรกำกับคอยดูแลปิดไฟในเรือนให้ดีก่อนจึงเข้านอน |
| 9 | พึงบำเรอไฟ | เพิงเพราะไฟไว้ในเฮือนให้เป็นคตฺติ 1 | พ่อแม่สามีเป็นญาติผู้ใหญ่ที่ให้คุณและโทษได้ หากทำผิดก็เปรียบเหมือนไฟจะไหม้ตัวคือทำให้เดือดร้อนได้ จึงควรดูแลเอาใจใส่ |
| 10 | พึงนอบน้อมเทวดาภายใน | นมมิ เทวตำ ลูกสะใภ้เพิงไหว้เทวดาในเฮือน 1 | พึงปฏิบัติต่อพ่อสามีและแม่สามีด้วยความเคารพ เหมือนกับเคารพนบไหว้เทวดา |

จากข้อมูลในตารางแสดงให้ทราบชัดว่า หลักการทั้งในอรรถกถาธรรมบท และในวรรณกรรมปัญหานางเทวดาตรงกันทั้ง 10 ข้อ แม้ในวรรณกรรมปัญหานางเทวดามีการสับลำดับคือข้อที่ 7 ความจริงแล้วต้องอยู่ในลำดับที่ 8 คือ กินให้เป็นสุข ในอรรถกถาธรรมบทเรียงไว้ก่อนนอนให้เป็นสุข และจากข้อมูลพบว่า

วรรณกรรมปัญหานางเทวดาได้ใช้คำที่อาจจะไม่ตรงกับบำเรอไฟในข้อที่ 9 คือ *เพิงเพราะไฟไว้ในเฮือนให้เป็นคคฺตฺติ 1* แต่ถึงอย่างไรก็สามารถเข้าใจได้ว่า เพราะไฟไว้ในเรือนน่าจะหมายถึงการก่อกองไฟคือบำเรอไฟนั่นเอง ดังจะอธิบายต่อไปนี้

> สตฺถา วตฺ วทฺยา อาจิกฺขติ ดูราเทพยูเจ้า อาจิกฺขติ เฮาพระตถาคตาจักชี้แจงสำแดงบอกให้ฮู้บัดนี้ที่ว่าไฟในเฮือนลูกสะใภ้อย่านำไปนอกเฮือนนั้น คือว่า ผู้ญิงผู้ชายอันอยู่ในเฮือนตัวแล้วว่ากล่าวติเตียนโทษแก่พ่อผัวแลแม่ผัวแห่งตนอย่านำเอาคำอันนี้ไปบอกแก่พ่อผัวแลแม่ผัวของตนนี้แลได้ชื่อว่า ไฟได้แต่ในเฮือน อย่านำไปนอกเฮือนทรงทราบพระทัยเทอญฯ (ปัญหานางเทวดา, 3/1/2/3-4, 3/2/1/1)

จากสารธรรมข้างต้นควรสังเกตได้ว่า ตัวละครพระพุทธเจ้าเปรียบเรื่องราวภายในเรือนว่า เสมือนไฟ คือ เรื่องที่คนในครอบครัวตำหนิหรือกล่าวร้ายกันในบ้านไม่ให้นำเรื่องนั้นไปบอกแก่คนภายนอกเรือน ข้อสารธรรมนี้เตือนระวังคำพูดเพราะในบ้านเมื่อบอกหรือสื่อสารให้คนนอกรู้แล้วย่อมมีผลกระทบ คือ หากมิตรได้ฟังก็อาจไม่ได้ใส่ใจ แต่หากเรื่องนี้ถึงคนที่ไม่ใช่มิตรก็อาจเล่าต่อ เรื่องราวไม่ดีในครอบครัวจะแพร่ออกไปภายนอกได้ ประการสำคัญต่อมาคือ เรื่องราวในครอบครัวที่มีการกระทำกันทางวาจาในวรรณกรรมนี้ถือว่าเป็นเรื่องร้อนและอุปมาเหมือนกับไฟ ถือเป็นการอุปมาที่สำคัญ และเป็นข้อเปรียบเทียบที่มาจากวรรณกรรมบาลีชั้นพระไตรปิฎกและอรรถกถาเรื่องนางวิสาขา เป็นความเปรียบที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดีย เพราะในการประกอบพิธีบูชาหรือยัชญพิธีในสังคมอินเดียใช้ไฟเป็นสื่อนำเครื่องบูชาไปถึงเทพเจ้า ดังปรากฏหลักฐานในคำสรรเสริญเทพมิตระในคัมภีร์ฤคเวท RV. III.LIX.V ว่า *พระอาทิตย์ผู้ยิ่งใหญ่ ทรงเป็นผู้ควรบูชาด้วยความอ่อนน้อม ทรงเป็นผู้กระตุ้นให้หมู่มนุษย์เพียรพยายาม และทรงเป็นที่รักของผู้สรรเสริญ ขอท่านทั้งหลายจงเซ่นสรวงเครื่องสังเวยอันน่าพึงใจนี้ลง<u>ในกองไฟ</u>แด่เทพมิตระผู้รุ่งโรจน์ที่สุดนี้เถิด* (Griffith, 1973: 196) นอกจากนี้ Gonda พบว่ายังพราหมณ์ผู้ประกอบพิธีได้ใช้ไฟประกอบกับการเปล่งถ้อยคำบูชาด้วยความเคารพ *ในตอนท้ายของพิธีทรรศเปารณมาสยัชญะหรือพิธีบูชาในวันเดือนดับ และวันขึ้น 15 ค่ำ <u>หลังจากที่พราหมณ์อัธวรรยุโยนฟางข้าวเข้าไปในไฟยัชญพิธีแล้ว</u> ก็เปล่งคำอุทาน แล้วก็เปล่งคำสวัสดิมงคลแก่พราหมณ์โหรดา ถ้อยคำสุดท้ายนี้เอง คือ อาศิส* (Gonda, 1989: 50)

ในสมัยหนึ่งพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่วัดเชตวันมีพราหมณ์คนหนึ่งชื่ออุคคตสรีระเข้ามากราบทูลถามพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับ การก่อไฟกับแนวคิดเรื่องการบูชายัญว่าเป็นสิ่งที่ให้ผลมากและมีอานิสงส์มาก เมื่อถกถามกันเรื่องนี้พระพุทธเจ้าได้ยกประเด็นเรื่องไฟขึ้นอธิบายสอนธรรมว่า ดูกรพราหมณ์ อัคคิ (ไฟ) 3 ประการนี้ถือเป็นสิ่งที่คนควรละเว้น คือไม่ควรเสพอัคคิ 3 คือ 1. ราคัคคิ ไฟคือราคะ 2. โทสัคคิ ไฟคือโทสะ และ 3. โมหัคคิ ไฟคือโมหะ (พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับ สยามรฏฺฐสฺส เตปิฏกำ, 2538: 45) การตีความว่าไฟคือราคะ โทสะ และโมหะ พระพุทธเจ้ายังใช้ข้อเปรียบดังกล่าวตรัสสอนพระภิกษุว่า ไฟคือราคะ ไฟคือโทสะ ไฟคือโมหะ (พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับ สยามรฏฺฐสฺส เตปิฏกำ, 2538: 231) ด้วยเช่นกัน ดังนั้น การที่วรรณกรรมปัญหานางเทวดาเปรียบเรื่องราวในบ้านว่าเป็นไฟในคงเพราะได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมบาลีเรื่องนางวิสาขาซึ่งเป็นวรรณคดีที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมการบูชาไฟแบบอินเดีย และเรื่องราวหรือความวุ่นวายในครอบครัวเปรียบเหมือนไฟซึ่งเป็นความทุกข์ร้อน จึงทำให้เปรียบเทียบว่าไฟใน คือเรื่องที่ไม่ควรนำออกไปพูดหรือสื่อสารให้คนภายนอกรู้ โดยในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาได้ขยายความสารธรรมข้อนี้ไว้ตอนพ่อสามีของนางตั้งคำถามกับคำ

สอน 10 ประการ โดยนางวิขาสาได้ให้คำอธิบายว่า ถ้าเห็นโทษของแม่ผัว พ่อผัว และสามีของตนแล้วอย่านำไปกล่าวภายนอก โทษหรือข้อผิดพลาดคือไฟในเรือน เพราะว่า ขึ้นชื่อว่าไฟจะเปรียบด้วยข้อผิดพลาดคือความผิดในบ้านตนเป็นเช่นกับกับไฟชนิดนี้ย่อมไม่มี (อรรถกถาพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับ สยามรฏฐสฺส เตปิฎกฏฐกถา, 2535: 97) ลักษณะเช่นนี้ยังพบว่า วรรณกรรมได้นำเสนอสารธรรมว่าไฟนอกอย่านำเข้ามาในบ้านเรือน

> ประการ 1 ดูรานางเทวธิดาไฟนอกเฮือนอย่านำไปในเฮือนนั้นตัวได้ฮู้ได้เห็นบุคคละผู้ใดผู้ 1 กล่าวโทษแลติเตียนด่าว่าแก่พ่อผัวแม่ผัวแห่งตน อย่านำเอาคำอันนั้นมาบอกแก่พ่อผัวแม่ผัวคนใดคนหนึ่งแล ชื่อว่าไฟนอกเฮือนอย่านำเอามาในเฮือนจงรู้เทอญ (ปัญหานางเทวดา, 3/1/1/1-2)

จากความสารธรรมข้างต้นจะพบว่า วรรณกรรมนี้ได้เสนอว่าไฟนอกห้ามนำเข้ามาในเรือน พร้อมเสนอคำอธิบายว่า เมื่อได้ยินคำตำหนิที่มีคนกล่าวถึงพ่อสามีและสามีก็ไม่ควรนำเข้ามาบอกแก่คนเหล่านั้น ในอรรถกถาได้อธิบายไว้ใกล้เคียงกันว่า บิดานางวิสาขาได้ให้โอวาทเรื่องไฟนอกอย่านำเข้ามาอิงกับเรื่องราวที่คนรับใช้พูดกัน แม้ว่าได้ยินก็ห้ามนำมาพูด (อรรถกถาพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับ สยามรฏฐสฺส เตปิฎกฏฐกถา, 2535: 97) ควรพิจารณาได้ว่า ไม่ควรนำคำนินทาเข้ามาในบ้าน คงเพราะถือกันว่าเมื่อนำเข้ามาเล่าต่อย่อมส่งผลให้พ่อสามีและแม่สามีไม่พอใจ เมื่อไม่พอใจย่อมทะเลาะกันหรือก่อให้เกิดความเดือดร้อนภายหลัง คำสอนเช่นนี้ยังมีใช้สอนกันในภาคอีสานหลายพื้นที่และมักสอนกันว่า “ไฟในอย่าสินำออก ไฟนอกอย่าสินำเข้า” โดยอาจอนุมานได้ว่าได้รับอิทธิพลจากการได้ยินได้ฟังเรื่องของนางวิสาขา หรือไม่ก็คงเพราะวรรณกรรมปัญหานางเทวดาได้รับการถ่ายทอดในชุมชนชาวอีสาน สารธรรมเช่นนี้ควรปฏิบัติเพื่อรักษาความลับของคนในครอบครัวสามี เป็นแนวทางในการอยู่ร่วมกัน โดยไม่ทำให้เกิดปัญหาเพิ่มขึ้นในครอบครัวสามีนั่นเอง วรรณกรรมปัญหานางเทวดายังได้เสนอปัญหาเรื่องการให้สิ่งของและไม่ให้สิ่งของ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

> ดูรานางอัครสวรรค์กัลยา ชื่อว่าลูกสะใภ้เพิงให้ของแก่บุคคละอันได้ให้แก่ตัวนั้น ได้แก่บุคคละอันเป็นยาจกวณิพก คนขอ ที่เป็นอุปการคุณแก่ตัว ๆ เพิ่งให้ของแก่บุคคลผู้นั้นนี้แลได้ชื่อว่า ลูกสะใภ้เพิ่งให้ของแก่บุคคละอันให้แก่ตัว นางเทวธิตาจงชาย (บ) พระญานเทอญ (ปัญหานางเทวดา, 3/2/1/2-4)

ข้อมูลข้างต้นแสดงว่า เมื่อลูกสะใภ้ไปอยู่บ้านพ่อแม่สามีแล้ว พึงมอบสิ่งของที่มีให้แก่คนที่มาขอ เช่น วณิพก ยาจก คนเข็ญใจ ลักษณะเช่นนี้คือการมอบสิ่งของให้คน ส่วนในชั้นอรรถกถาอธิบายว่า พึงให้ของแก่คนที่พึงให้ คือ พึงให้สิ่งเครื่องใช้ในบ้านสำหรับคนที่ยืมไปแล้วนำมาส่งคืนให้เท่านั้น (อรรถกถาพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับ สยามรฏฐสฺส เตปิฎกฏฐกถา, 2535: 97) จะพบว่า คำอธิบายในอรรถกถามีความแตกต่างจากในวรรณกรรมปัญหานางเทวดา โดยวรรณกรรมปัญหานางเทวดามีคำว่าให้ แต่ได้พิจารณาถึงการให้แก่คนที่มาขอทานอย่างเช่นวณิพก ยาจก ส่วนอรรถกถาเป็นการให้เช่นกันแต่เป็นการให้ยืมสำหรับคนที่ส่งคืนของที่ยืมไป แต่สำหรับคนที่เป็นญาติมิตรที่ตกยากลำบากมาขอยืม คนเหล่านั้นจะส่งคืนหรือไม่ก็ควรให้ยืมต่อไป

ลักษณะเช่นนี้ถือเป็นการวางแนวปฏิบัติเพื่อรักษาสิ่งของในครัวเรือน ส่วนวรรณกรรมปัญหานางเทวดาอิงอยู่กับมิติการให้ทานแก่คนเข็ญใจในทำนองทำบุญ ความแตกต่างกันเช่นนี้คงเพราะสารธรรมในวรรณกรรมท้องถิ่นรับมาจากวรรณกรรมพุทธศาสนาชั้นพระไตรปิฎกและอรรถกถาผ่านระบบมุขปาฐะ ดังนั้นจึงน่าจะมีความคลาดเคลื่อนจากสารธรรมชั้นปฐมภูมิ แต่ถึงกระนั้น ความคลาดเคลื่อนของการอธิบายสารธรรมในวรรณกรรมปัญหานางเทวดาก็ถือเป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาท้องถิ่น ไม่ใช่วรรณกรรมแปลจากวรรณกรรมชั้นพระไตรปิฎกและอรรถกถา และความต่างเช่นนี้ทำให้ทราบว่า ผู้สร้างวรรณกรรมปัญหานางเทวดามีอิสระในการสร้าง และผู้ฟังวรรณกรรมเองก็น่าจะได้รับสารธรรมนั้นแตกต่างกันไป ไม่เพียงวรรณกรรมจะมีสารธรรมเรื่องการให้สิ่งของเท่านั้น แต่ยังปรากฏเนื้อหาระบุการไม่ให้สิ่งของแก่คน ดังนี้

> ดูราเจ้าอัคคสวนกัลยา คำว่าที่ ลูกสะใภ้อย่าให้ของแก่บุคคลผู้นั้นอันมิได้ให้แก่ตัวได้แก่คนทั้งหลายที่นำมายังยาจกวณิพกคนขออันเป็นอุปการคุณแก่ตัว เลิมได้ให้ของแก่ตัวลูกสะใภ้ อย่าเพิงให้ของแก่บุคคลผู้นั้นดีแลได้ชื่อว่าลูกสะใภ้อย่าให้ของแก่บุคคลอันบให้แก่ตนเขาใจเทอญ ดูรานางเทพอัครสวรรค์ขอเชิญว่าลูกสะใภ้เพิ่งให้ของแก่บุคคลอันบ่มีได้ให้แก่ตนแล เพิ่งให้นั่งได้แก่ญาติสาโลหิตมิตรสหายเถิงเชิงเป็นทุกข์ไฮ้ขมอดเข็ญใจมาเถิงย้าวเฮือนของตนบ่ได้สิ่งอันใดอันหนึ่งแก่ตนก็ดีเทอญ ก็เพิงให้ของแก่คนทั้งหลายฝูงนั้นแท้จิ่ง เหตุว่าคนทั้งหลายนั้นเป็นญาติแลมิตรสหายนี้แล ได้ชื่อว่าลูกสะใภ้เพิ่งให้ของแก่บุคคลอันบ่ได้ให้แก่ ตนจ่งมนสิการไว้เถิด (ปัญหานางเทวดา, 3/2/1/4, 3/2/2/1-3)

ข้อมูลข้างต้นแสดงว่า วรรณกรรมเสนอสารธรรมเกี่ยวกับการไม่ให้สิ่งของแก่คนที่มาเที่ยวขอ เน้นคนคนที่ไม่เคยได้ให้สิ่งใดแก่ตนมาก่อน แต่สำหรับญาติสายโลหิตที่ประสบความลำบากมาขอความช่วยเหลือตน แม้ว่าคนเหล่านั้นจะไม่เคยให้อะไรแก่ตนก็ควรให้ความช่วยเหลือด้วยสิ่งของ ในอรรถกถาอธิบายไว้ใกล้เคียงกันว่า ไม่พึงให้แก่คนที่ไม่ได้ให้ คือ ไม่ควรให้อุปกรณ์หรือเครื่องมือเครื่องใช้ในบ้านแก่คนที่ยืมไปแล้วไม่นำมาคืน แต่สำหรับคนที่เป็นญาติมิตรที่ตกยากลำบากมา คนเหล่านั้นจะส่งคืนหรือไม่ก็ควรให้ยืม (อรรถกถาพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับ สยามรฏฐสฺส เตปิฏกฏฐกถา, 2535: 97) เมื่อพิจารณาแล้วจะพบว่า “ให้” ในวรรณกรรมอีสานเน้นที่สิ่งของคือมอบให้หรือให้ทานไป แต่ในอรรถกถาเป็นการไม่ให้ยืมอุปกรณ์ในบ้านสำหรับคนที่นำไปแล้วไม่ส่งคืน

ความแตกต่างกันเช่นนี้ได้อธิบายแล้วข้างต้น แต่ควรสังเกตได้ว่า การให้สิ่งของในเชิงให้ทานถือเป็นเรื่องสำคัญสำหรับผูกสัมพันธ์คนในชุมชนและเครือญาติได้ ขณะเดียวกันก็อาจจะเป็นโทษถ้าให้แล้วไม่ได้กำหนดข้อจำกัดหรือความจำเป็น ส่วนการให้ยืมสิ่งของก็มีลักษณะใกล้เคียงกัน และประเด็นที่สำคัญคือวรรณกรรมปัญหานางเทวดาและอรรถกถาให้ความสำคัญกับระบบเครือญาติ คือคนสนิทที่รู้จักมักคุ้น ลักษณะเช่นนี้สื่อให้เห็นว่า การสงเคราะห์ญาติยามประสบความลำบากหรือมีทุกข์เป็นเรื่องที่อนุโลมให้ช่วยเหลือดังนั้น จึงพบว่าควรให้แก่ญาติที่แม้ไม่ได้ให้และไม่ได้นำมาคืน มิติสารธรรมเช่นนี้ยังเป็นหลักธรรมสำคัญในมงคลสูตรข้อที่ 17 คือ การสงเคราะห์ญาติเป็นมงคลอย่างหนึ่ง (พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับ สยามรฏฐสฺส เตปิฏกำ, 2538: 4) สันนิษฐานว่า ระบบเครือญาติคงเป็นเรื่องสำคัญ เช่นนี้จึงทำให้วรรณกรรมปัญหานางเทวดา

ได้นำเสนอสารธรรมเรื่องการให้เป็นสารธรรมหนึ่ง วรรณกรรมนี้ยังได้เสนอหลักสารธรรมอันเป็นข้อประพฤติการนอนและการนั่งที่น่าสนใจ ดังนี้

> ดูรานางเทวธิตา คำว่าลูกสะใภ้นอนให้เป็นสุข นารี นาม ชื่อว่าเป็นลูกสะใภ้นี้ให้พ่อผัวแลผัวตนนอนเสียก่อน ตัวอย่าเพิ่งขึ้นสู่ที่นอน ต่อผัวแม่ผัวและผัวของตัว เมื่อตนจักนอนนั้นให้ยกเอาตีนพ่อผัวแม่ผัวและผัวของตัวขึ้นสู่หัวแห่งตนเอาผมเช็ด 3 ที แล้ตัวนอนตามเมื่อภายหลังอย่างนี้ชื่อว่า ลูกสะใภ้นอนให้เป็นสุข ถ้าญิงผู้ใดสงสัยอย่างนี้ให้อุตสาหะกระทำดูเทอญจักเห็นในชั่วนี้แลชั่วหน้าอย่าสงสัยเลย (ปัญหานางเทวดา, 3/3/1/2-4)

ความข้างต้นแสดงว่า หลักสารธรรมที่แสดงนี้เป็นแนวปฏิบัติสำหรับสตรีที่ปฏิบัติต่อพ่อสามีและแม่สามี คือ การกำหนดเวลาเข้านอนให้นอนหลังจากที่ทั้งสองคนนอนแล้ว จากนั้นได้บอกแนวปฏิบัติอีกว่า ให้สตรีใช้ผมเช็ดเท้าพ่อสามีแม่สามี เมื่อทำเช่นที่ว่ามานี้จึงได้ชื่อว่า นอนเป็นสุข และหากทำได้ดังนี้จะมีผลแห่งการกระทำที่เป็นในระยะเวลาใกล้และไกลอย่างไม่มีข้อสงสัย ประเด็นเดียวกันนี้ในชั้นอรรถกถาอธิบายคำว่านอนเป็นสุขว่า *“ไม่พึงขึ้นที่นอนก่อนแม่ผัวพ่อผัวและสามี ควรทำวัตรปฏิบัติที่ตนควรทำแก่ท่านเหล่านั้นแล้วตนเองนอนทีหลังจึงควร”* (พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับ สยามรฏฐสฺส เตปิฏกำ, 2538: 4) ควรสังเกตว่า วัตรที่ตนควรทำ ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาไม่ได้อธิบายไว้ชัดเจน แต่ในวรรณกรรมปัญหานางเทวดากลับอธิบายว่าควรใช้เส้นผมเช็ดเท้าพ่อแม่สามีแล้วจึงเข้านอน ลักษณะการทำเช่นนี้สันนิษฐานว่า วรรณกรรมเสนอว่าให้สตรีก้มลงกราบเท้าพ่อแม่สามี เพราะเมื่อก้มลงกราบแล้วเส้นผมย่อมถูกเท้าพ่อแม่สามี อีกนัยหนึ่งสันนิษฐานว่า การก้มศีรษะลงแสดงความเคารพเป็นการแสดงความเคารพอย่างพิเศษที่ทำเพื่อให้รู้ว่าผู้ทำได้อ่อนน้อมและยอมรับคนที่ตนแสดงความเคารพนั้น ปรากฏหลักฐานในธรรมเจติยสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาส พระสุตตันตปิฎกปิฎกว่า ครั้งหนึ่งพระเจ้าปเสนทิโกศลได้เสด็จไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่นิคมเมทฬุปะซึ่งเป็นเขตปกครองของชาวศากยะ คราวนั้นเองพระองค์ได้โน้มพระองค์ลงในท่าราบแล้วซบพระเศียรลงที่พระบาทของพระพุทธเจ้า จากนั้นได้จุมพิตรอบพระบาทพระพุทธเจ้าด้วยความเคารพ (พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับ สยามรฏฐสฺส เตปิฏกำ, 2538: 508) อาการเช่นนี้จึงน่าจะเป็นวัฒนธรรมการแสดงความเคารพทางกายโดยการก้มศีรษะหรือนมัสการ แม้ในคัมภีร์ไม่ได้กล่าวถึงการเช็ดเท้าด้วยเส้นผม แต่การก้มหัวลงซบพระบาทของพระพุทธเจ้าก็คือการทำความเคารพด้วยความศรัทธาและยกย่อง

วัฒนธรรมการทำความเคารพด้วยการก้มหัวลงแทบเท้าเป็นการทำความเคารพขั้นอุกฤษฏ์คืออย่างเยี่ยมยอด ดังนั้น วรรณกรรมปัญหานางเทวดาเสนอข้อมูลว่า ลูกสะใภ้ที่ปรารถนาความสุขให้ยกเท้าของพ่อแม่สามีขึ้นแล้วใช้เส้นผมเช็ดเท้า 3 ครั้ง จึงน่าจะเป็นการทำความเคารพขั้นสูงที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดีย เพราะการก้มหัวลงให้นั้นแสดงให้เห็นการยอมรับนับถือและเป็นการอ่อนน้อมถ่อมตนประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง การก้มหัวลงเพื่อทำความเคารพยังปรากฏในวัฒนธรรมตะวันตก ดังปรากฏว่าในที่ประชุมทุกแห่งผู้ที่ประสงค์จะออกนอกห้องประชุมมักยืนตรงแล้วโค้งคำนับที่ผู้เป็นประธานหรือหัวหน้าการประชุมนั้น ๆ เสมอ ลักษณะเช่นนี้เองจึงน่าจะมีความหมายเดียวกันคือการแสดงความเคารพและแสดงให้เห็นถึงความอ่อนน้อมและมีมารยาทของผู้กระทำความเคารพในลักษณะใกล้เคียงกัน วรรณกรรมปัญหานางเทวดายังได้เสนอสารธรรมเป็นอุปมาเปรียบว่าพ่อแม่สามีเป็นดังไฟในเรือนที่ต้องหมั่นตามรักษาอยู่เป็นนิจ ดังนี้

> ทุยานาม ชื่อว่าเป็นลูกสะใภ้เพิ่งปฏิบัติพ่อผัวแม่ผัวของตน ๆ ดี ประดุจดังว่ากองไฟ บุคคลผู้ใดรักษาไว้ก็ดีแก่ผู้นั้น ถ้าได้ฮักษาบ่ดีก็จักไหม้บุคคลผู้นั้นนี้แล ได้ชื่อว่าลูกสะใภ้ ไว้เป็นปกติจงฮู้เทอญ ดูรานางอัครสาวรรค์เทวดา ธรรมชื่อว่าลูกสะใภ้ไหว้เทวดาอยู่ในเฮือนนั้นนางไม่รู้รือชื่อว่า ปิตุปิตามเหหี นาม ชื่อว่าเป็นพ่อผัวแม่ผัวแลผัวตนนี้เป็นประดุจดังเทวดาอันวิเศษ เหตุว่าดังนั้นลูกสะใภ้เพิงให้ไหว้เทวดาอยู่ในเฮือนนางเทวดาเจ้าจงทราบเทอญ (ปัญหานางเทวดา, 3/3/2/1-3)

จากตัวบทที่ยกไว้ข้างต้นทำให้ทราบว่า พ่อแม่สามีเปรียบดังไฟ และถือว่าเป็นเทวดาภายใน สารธรรมในวรรณกรรมนี้สอดคล้องกับที่ปรากฏในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาว่า การเห็นทั้งแม่ผัวพ่อผัวทั้งสามีให้เป็นเหมือนกองไฟและเหมือนพระยานาคจึงควร อีกทั้งควรเห็นแม่ผัวพ่อผัวและสามีเป็นเหมือนเทวดาจึงสมควร (ขุ.ธ. 25/6/4) ประเด็นที่วรรณกรรมปัญหานางเทวดาเสนอให้สตรียึดถือเช่นนั้น คงเพราะไฟมีความร้อนให้โทษเผาไหม้ทุกอย่างได้ แต่ขณะเดียวกันก็ให้คุณในยามต้องการความอบอุ่น แสงสว่างและใช้หุงต้มได้ ดังนั้นวรรณกรรมได้เสนอเช่นนี้เพราะให้ระมัดระวัง เพราะคนทั้งสามสามารถให้คุณและโทษได้ อีกแง่หนึ่ง อาจด้วยวัฒนธรรมอินเดียอารยันเชื่อว่าไฟเป็นเทพเจ้าและเป็นสื่อกลางนำเครื่องบวงสรวงไปถึงเทพเจ้าได้ จึงเปรียบพ่อแม่สามีและสามีเป็นดั่งไฟ ส่วนการให้ลูกสะใภ้ไหว้เทวดาในเรือน หมายถึงพ่อแม่สามี คำว่าเทวดา มาจากรูปคำในภาษาบาลีและสันสกฤตว่า เทวตา และมาจากเค้าคำเดิมคือ “เทว” มีความหมายตามรูปศัพท์ว่า เทวดา และ หมายถึง ฝน เมฆ ท้องฟ้าเบื้องบนมีเมฆ เทพแห่งฝน (เทโว วสติ=ฝนตก) (Davids and Stede, 2004 : 329) การที่วรรณกรรมเสนอสารธรรมสำหรับลูกสะใภ้ซึ่งเป็นผู้หญิงเมื่อต้องอาศัยอยู่ร่วมกับพ่อแม่สามีให้ไหว้อยู่เป็นนิจคงเพราะ 1) ยกย่องให้มีสถานะสูงส่งคล้ายเทวดา และ 2) สื่อว่ามีอำนาจเช่นเดียวกับฟ้าที่จะให้น้ำฝนและให้สายฟ้าผ่าลงมาได้

กระบวนการสอนที่อธิบายไว้ข้างต้นเป็นประเด็นสำคัญ เพราะหลักความรู้และสิ่งที่บิดานางวิสาขาสอนล้วนเป็นหลักการสำคัญสำหรับผู้หญิงในสังคมอินเดียโบราณ หลักการนี้ยังได้ส่งผ่านวรรณกรรมพุทธศาสนามาถึงวรรณกรรมอีสานเรื่องปัญหานางเทวดา ข้อนี้เองทำให้ได้ข้อสรุปที่สำคัญคือ เรื่องราวของนางวิสาขามีบทบาทสำคัญต่อการสร้างสรรค์หลักคำสอนสตรีในวรรณกรรมอีสาน แม้ว่าชาวอีสานไม่ได้แต่งงานแบบอาวาหมงคลก็ตาม แต่กลับว่าหลักการและคำสอนที่มีที่มาจากเรื่องราวของนางวิสาขาได้แทรกผ่านวรรณกรรมปัญหานางเทวดา ซึ่งเป็นเทวดาสตรีและเกี่ยวข้องกับการสอนสตรีอีสาน

## อภิปรายผล

จากการสังเคราะห์งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนภาคอีสาน และเกี่ยวข้องทำให้ทราบชัดว่า เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องด้านสารธรรมคำสอนในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน พระสายแวว พุทธิธมฺโม (2560) ศึกษาวรรณกรรมอีสานเรื่องจันทะหมุด การวิเคราะห์หลักธรรมที่เสนอว่าเป็นของพระพุทธศาสนาแต่พระสายแววไม่ได้สืบค้นจากข้อมูลปฐมภูมิ ข้อดีคือได้เสนอหลักธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องจันทะหมุดเป็นหลักธรรมที่ประยุกต์ใช้ได้ทั้งเพศบรรพชิตและคฤหัสถ์ ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับงานวิจัยนี้ที่ได้เสนอสารธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมปัญหานางเทวดา โดยพบว่าผลการศึกษาของพระสายแววยังมีข้อที่ควรสังเกตได้

อีกว่า ผู้วิจัยไม่ได้วิเคราะห์ข้อมูลรอบด้านและอธิบายผ่านหลักธรรมพุทธศาสนาในชั้นอรรถกถาประกอบ พระเสาร์คำ ธมฺมธิโร (2560) งานวิจัยเรื่องหลักธรรมของเทวดาที่มีต่อสังคมไทย มีข้อสรุปอีกข้อที่สำคัญคือ ธรรมที่ทำให้เกิดเป็นเทวดาก็คือบุญกิริยาวัตถุ 3 คือ บุญที่สำเร็จด้วยการให้ทาน บุญที่สำเร็จด้วยการรักษาศีล บุญที่สำเร็จด้วยการภาวนา บุญกิริยาวัตถุ 10 ประการ คือการทำบุญด้วยการให้ปัน โอตตัปปะและวัตรบท 7 ประการ คือ การเลี้ยงมารดาและบิดา การประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ การพูดจาแต่คำอ่อนหวาน การไม่พูดคำส่อเสียด การมีใจปราศจากความตระหนี่ การพูดแต่คำสัตย์ และการไม่โกรธ มีข้อแตกต่างจากงานวิจัยนี้ประการต่อมาคือ การได้ข้อสรุปว่า มนุษย์ผู้ปรารถนาจะเป็นเทวดาหรือต้องการสวรรค์สมบัติต้องประพฤติตนอย่างไร นั่นคือ หลักธรรมเพื่อให้ได้เกิดเป็นเทวดา และเสนอเรื่องบทบาทของเทวดาที่มีต่อสังคมไทย ซึ่งเป็นข้อสรุปที่ไม่ได้เสนอถึงหลักหรือข้อประพฤติของเทวดาที่เป็นหลักธรรมของเทวดา หากแต่เสนอข้อสรุปข้อธรรมที่ทำให้เป็นเทวดา และแม้งานวิจัยนี้จะเสนอเรื่องเทวดาผ่านตำนานสงกรานต์ของชนเผ่าไทซึ่งเป็นเทวดาที่ไม่มีในคัมภีร์พระไตรปิฎก กล่าวคือชื่อเทวดาในตำนานสงกรานต์เป็นชื่อสร้างขึ้นใหม่ และอธิบายหลักธรรมในตำนานดังกล่าวที่ไม่ใช่หลักธรรมของเทวดาหรืออิทธิพลของเทวดาที่มีต่อสังคมไทยในแง่หลักธรรม แต่ได้เสนอเป็นข้อสรุปต่างจากหัวข้อวิจัย และหลักธรรมของเทวดาก็ไม่ได้เป็นไปเพื่อให้หลุดพ้น เพราะเทวดายังอยู่ในชั้นกามภูมิ งานวิจัยปัญหานางเทวดาได้เสนอการถาม-ตอบ แบบปุจฉาวิสัชนาเนื้อหาหลักธรรมที่คมคายและการตอบของพระพุทธเจ้าล้วนเป็นการตอบเพื่อให้ตีความ ดังนั้น งานวิจัยเรื่องหลักธรรมและเทวดาข้างต้นจึงไม่สามารถอภิปรายร่วมกับงานวิจัยนี้ได้

งานวิจัยที่กล่าวถึงหลักพุทธธรรมอีกเรื่องหนึ่ง งานวิจัยของพระสุดสาคร จนฺทวีโร (2561) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องปู่สอนหลาน พบว่ามีหลักพุทธธรรมที่ปรากฏมี 9 เรื่อง สรุปว่าวรรณกรรมคำสอนเรื่องนี้มีบทบาทต่อการดำเนินชีวิตของชาวอีสาน แต่ไม่ได้ค้นคว้าเพิ่มเติมว่าหลักธรรมนั้นๆ ปรากฏในคัมภีร์ใด พระพุทธเจ้าตรัสสอนใครไว้ในที่ใด และไม่อธิบายว่าผู้ประพันธ์วรรณกรรมอีสานและใช้วรรณกรรมอีสานส่วนมากเป็นพระภิกษุ ซึ่งทำให้วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานได้รับอิทธิพลคำสอนทางพระพุทธศาสนามากเป็นพิเศษนั่นเอง เสพบัณฑิต โหน่งบัณฑิต และคณะ (2564) วิจัยหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาในวรรณคดีภาคพื้นอีสาน ล้านนา และลาว เรื่องจำปาสี่ต้น ข้อสรุปทำให้เข้าใจได้ว่าวรรณกรรมเรื่องจำปาสี่ต้นเป็นวรรณกรรมที่แทรกหลักธรรมของพุทธศาสนา แต่ไม่ระบุละเอียดว่า มีหลักธรรมด้านใดบ้าง และเทียบเคียงกับหลักธรรมในคัมภีร์หลักและคัมภีร์รองได้หรือไม่ อีกทั้งได้เสนอข้อมูลสรุปเชิงขัดแย้งว่า จำปาสี่ต้นไม่ใช่ชาดกในพระพุทธศาสนา ความจริงแล้วชาดกในชนเผ่าไทมีทั้งชาดกในนิบาต (มาในพระไตรปิฎก) กับชาดกนอกนิชาต (ชาดกที่ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎก) ตามที่นักวิชาการไทยได้เสนอไว้ แต่ผู้วิจัยและคณะก็ให้ข้อสรุปคล้ายขัดแย้งกันเอง ดังนั้น ข้อสรุปงานวิจัยนี้จึงต่างจากข้อสรุปของพระเสพ บัณฑิต โหน่งบัณฑิต และคณะ คือได้นำเสนอว่าหลักธรรมที่นำมาสอนมาจากคัมภีร์พระไตรปิฎกซึ่งมีความน่าเชื่อถือมากกว่า และสามารถสืบย้อนให้เห็นแนวคิดภารตวิทยาได้

งานที่ควรอภิปรายไว้อีกคือ บทความวิจัยเรื่องการจัดการองค์กรตามแนวปราภวสูตรของพระครูสมุห์สุรชาติ พุทธรกฺขิโต (2564) งานวิจัยของ พระเทพ โชตฺตินฺธโน (2566) เรื่อง ปราภวสูตร : คำสอนในพระพุทธศาสนาซึ่งบอกพฤติกรรมความเสื่อมของบุคคล จากข้อสรุปของของงานวิจัยทั้งสองนี้ถือเป็นการศึกษาวิจัยในระยะเวลาใกล้ปัจจุบันที่สุด แต่พบว่าไม่ได้วิเคราะห์หลักธรรมให้ละเอียด เพียงคัดลอกแล้วจัดเรียงลำดับไว้เท่านั้น ผู้วิจัยเห็นว่า หากพิจารณาให้ละเอียดแล้วจะพบว่า คำสอนเรื่องความเสื่อมทั้ง 12

ประการ เป็นหลักธรรมที่สามารถปรับใช้ได้ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ดังจะพบว่า 1) ผู้เจริญใครธรรม ผู้เสื่อมชังธรรม บรรพชิตและคฤหัสถ์หากไม่ประพฤติปฏิบัติธรรมก็เสื่อมได้ 2) คนที่มีสัตบุรุษเป็นที่รัก ข้อนี้ก็เช่นกัน บรรพชิตควรคบหาสัตบุรุษผู้ใคร่ในธรรมอันถือเป็นการสมาคมกับกัลยาณมิตร 3) คนผู้ชอบหลับอยู่เสมอ ข้อนี้หากพิจารณาแล้วยิ่งสำคัญกับบรรพชิต เพราะหากบรรพชิตมัวแต่นอนหลับ การประพฤติปฏิบัติธรรมที่จะทำให้เบื่อหน่ายโลกย่อมไม่เกิดขึ้น และข้อสุดท้าย 4) ผู้ไม่เลี้ยงดูมารดาบิดาผู้แก่ชราเป็นความเสื่อมอย่างหนึ่ง จะพบว่า พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในมงคลสูตรว่าการเลี้ยงดูบิดามารดาเป็นมงคลสูงสุด แสดงให้เห็นว่า ไม่ว่าจะเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ควรตระหนักว่า บิดามารดาเป็นผู้มีพระคุณเลี้ยงดูเรามาก่อน จึงไม่อาจทอดทิ้งในยามแก่ชรา งานวิจัยนี้ได้อธิบายเชื่อมโยงว่าในมงคลสูตร การเลี้ยงดูบิดามารดาถือเป็นมงคลสูงสุด ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก ทำให้งานวิจัยนี้อธิบายระดับของหลักธรรมเข้ากับพระไตรปิฎกได้ชัดเจน

เมื่อพิจารณาข้อสังเกตและผลสรุปงานวิจัยข้างต้นที่มีมาก่อนหน้างานวิจัยนี้จะพบว่า ประเด็นต่าง ๆ เหล่านี้ไม่ได้อธิบายเชื่อมโยงให้เห็นว่า คำสอนที่อ้างถึงมีสารธรรมเพื่อจรรโลงสังคมอย่างไร ที่มาของหลักคำสอนนั้นปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกส่วนใด หรือในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาส่วนใด ดังนั้น จึงควรเชื่อได้ว่า งานวิจัยเหล่านี้ยังอธิบายและให้ข้อควรสังเกตไม่ครอบคลุมประเด็นที่ควรศึกษา ประการสำคัญสุดท้ายคือ งานวิจัยนี้ได้ศึกษาวรรณกรรมปัญหานางเทวดาอันเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน โดยเป็นวรรณกรรมเชิงปุจฉา-วิสัชนา อันเป็นวรรณกรรมที่ได้แนวการเขียนจากปราภวสูตร แต่ไม่ใช่ปราภวสูตรแล้ว ดังนั้น งานวิจัยนี้จึงจะอาศัยข้อสรุปในการศึกษาที่มีมาก่อนหน้าเหล่านี้ แล้ววิเคราะห์วรรณกรรมปัญหานางเทวดาในมิติต่าง ๆ ได้ครอบคลุมอย่างเป็นระบบกว่างานวิจัยที่มีมาก่อนหน้า ส่วนงานวิจัยเกี่ยวกับสารธรรมคำสอนสตรี 10 จากการสังเคราะห์งานวิจัยบทบาทของนางวิสาขาที่เกี่ยวข้อง 2 เรื่องจะพบว่า งานทั้งสองอธิบายบทบาทนางวิสาขาในแง่มุมสำคัญและเป็นแนวทางให้งานวิจัยนี้ใช้เป็นฐานการวิเคราะห์ข้อมูล แต่ควรสังเกตได้ว่างานวิจัยทั้งสองได้กล่าวถึงบทบาทของนางวิสาขาในเชิงสังคมที่กว้างเกินไป โดยไม่ได้มีหลักฐานปรากฏชัดว่ามีบทบาทต่อสังคมที่สามารถวัดเป็นค่าหรือแจงความถี่สำคัญได้ชัดเจน ส่วนงานวิจัยของน้อย งอกวงษ์ ก็ไม่ได้อธิบายถึงบทบาทหน้าที่ของนางวิสาขาเชื่อมโยงกับงานวรรณกรรมพุทธศาสนาอื่นที่มีอยู่ในสมัยหลัง อีกทั้งมิได้อ้างอิงข้อมูลและแสดงบทบาทสำคัญในประเด็นเรื่องคำสอนสตรีที่บิดาของนางสอนก่อนเข้าพิธีอาวาหมงคลและย้ายไปอยู่บ้านสามีร่วมกับพ่อแม่สามี และไม่ได้ลงรายละเอียดและอ้างอิงหลักฐานจากพระไตรปิฎกภาษาบาลีต้นฉบับ ด้วยเหตุนั้น งานวิจัยนี้จึงจะศึกษาบทบาทของนางวิสาขาที่มีต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมอีสานเรื่องปัญหานางเทวดาอย่างเป็นระบบ ด้วยเหตุนี้ บทความวิจัยนี้จึงได้นำเสนอข้อสรุปที่สำคัญและมีความรู้ที่ใหม่กว่างานวิจัยที่มีมาก่อนหน้าอย่างเด่นชัด

## สรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลทำให้ได้ข้อสรุปสำคัญว่า วรรณกรรมปัญหานางเทวดาได้เสนอสารธรรมคำสอนสตรีคือหลักการ 10 ประการ อันเป็นโอวาททั้ง 10 ของธนัญชัยเศรษฐีบิดานางวิสาขา ซึ่งได้ให้โอวาทเตือนลูกสาวในฐานะสตรีที่จะต้องไปอยู่บ้านสามีก่อนออกเรือน คือก่อนแต่งงานบิดาของนางได้ให้โอวาทธรรม โอวาทธรรม 10 ข้อนี้เองเป็นสารธรรม คือ หลักสำหรับสตรีประพฤติสำหรับการไปอยู่บ้านสามี ทั้ง 10 ข้อนี้ได้ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องปัญหานางเทวดา กล่าวคือเนื้อหาทั้ง 10 ประการทั้งในอรรถกถาธรรมบทและในวรรณกรรมปัญหานางเทวดาตรงกันทั้ง 10 ข้อ แม้ว่าในวรรณกรรมปัญหานางเทวดามีการสลับลำดับ แต่

พบว่าคือข้อมูลชุดเดียวกันนั่นเอง การวิเคราะห์อย่างละเอียดทำให้ทราบว่า สารธรรมคำสอนนี้มีไว้สำหรับสตรีและที่สำคัญยิ่งคือ วรรณกรรมปัญหานางเทวดาได้เสนอความเปรียบเรื่องราวในบ้านว่าเป็นทั้งไฟในและไฟนอก ซึ่งแนวคิดนี้ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมการบูชายัญแบบอินเดีย ทั้งนี้คงคงเพราะเรื่องราวหรือความวุ่นวายในครอบครัวเปรียบเหมือนไฟซึ่งเป็นความทุกข์ร้อนที่คนในเรือนประสบแล้วมีความทุกข์ จึงทำให้เปรียบเทียบว่าไฟใน คือเรื่องที่ไม่ควรนำออกไปพูดหรือสื่อสารให้คนภายนอกรู้ โดยปรากฏหลักฐานในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา กล่าวคือคัมภีร์ชั้นอรรถกถาได้ขยายความสารธรรมเรื่องไฟในไฟนอกข้อนี้ไว้ตอนพ่อสามีของนางตั้งคำถามกับคำสอน 10 ประการ โดยนางวิขาสาได้ให้คำอธิบายไว้อย่างชัดเจนทุกข้อ และทุกข้อได้ปรากฏเป็นหลักคำสอนสำหรับสตรีในวรรณกรรมปัญหานางเทวดา

จากการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลทำให้ได้ข้อสรุปสำคัญคือ การสร้างสรรค์คำสอนในวรรณกรรมแทรกปัญหานางเทวดานี้ได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีบาลีเรื่องนางวิสาขาชั้นอรรถกถา นั่นคือ เรื่องราวของนางวิสาขาได้มีบทบาทสำคัญต่อการสร้างสรรค์หลักคำสอนสตรีในวรรณกรรมอีสานเรื่องปัญหานางเทวดาและทำให้ปัญหานางเทวดาเป็นวรรณกรรมอีสานเพื่อสอนข้อปฏิบัติสำหรับสตรีอีสานนั่นเอง

## เอกสารอ้างอิง


เทพ โชตฺตินฺธโน (ถาจ), พระ และ ทวีศักดิ์ ทองทิพย์. (2566). ปราภวสูตร: คำสอนในพระพุทธศาสนาบงบอกพฤติกรรมความเสื่อมของบุคคล. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย.

น้อย งอกวงษ์. (2561). บทบาทนางวิสาขาในการบำรุงพระพุทธศาสนา. วารสารปัญญาปณิธาน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย. 3(2) 27-45.

บุญยวีย ศิริรัตน. (2558). บทบาทของนางวิสาขามหาอุบาสิกาในการเสริมสร่างสังคมสันติสุขตามหลักสังคหวัตถุ 4. สารนิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสันติศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย.

ปรีชา พิณทอง. (2532). สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ. อุบลราชธานี: ศิริธรรม.

ปัญหานางเทวดา. สำนวนวัดชมพู บ้านหนองหิน อำเภอเมืองสรวง จังหวัดร้อยเอ็ด. ใบลานอักษรธรรมอีสาน.

Digital Library of Lao Manuscripts. (2567). ปัญหานางเทวดาสำนวนลาว. เรียกใช้เมื่อ 9 กันยายน 2567 จาก https://iiif.crossasia.org/s/dllm/manifests/22116.pdf.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2545). พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม อังกฤษ-ไทย. กรุงเทพมหานคร: อรุณการพิมพ์.

ศาริศา สุขคง. (2566). วรรณกรรมคำสอนอีสาน : การประกอบสร้างความรู้และความสัมพันธ์กับวรรณกรรมประเภทอื่น. วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

ศึกษาธิการ, กระทรวง. (2529). ประวัติอุบาสิกา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2535). อรรถกถาพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับ สยามรฏฺฐสฺส เตปิฏกฏฺฐกถา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

_____. (2538). พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับ สยามรฏฺฐสฺส เตปิฏกำ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สายแวว วุฑฺฒิธมฺโม (ชาวศรี), พระ. (2560). ศึกษาวิเคราะหคุณคาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องจันทะหมุดที่มีตอสังคมไทยอีสาน. วารสาร มจร.อุบลปริทรรศน์. 2(3), 30-39.

สุดสาคร ญาณวีโร (จันทาทิพย์), พระ. (2561). ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องปู่สอนหลาน. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

เสพบัณฑิต โหน่งบัณฑิต และคณะ. (2565). หลักคำสอนทางพุทธศาสนาในวรรณคดีจำปาสี่ต้น. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย.

เสาร์คำ ธมฺมวโร (ธิหล้า), พระ. (2560). การศึกษาวิเคราะห์หลักจริยธรรมของเทวดาที่มีต่อสังคมไทย. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

Griffith, Ralph T.H. (1973). Hymns of the Ṛgveda. New Delhi: Motilal Banarsidass.

Gonda, J. (1989). Prayer and Blessing Ancient Indian Ritual Terminology. Leiden. Netherlands: E.J. Brill.